

Inleiding

‘Te midden van alle vragen waar denkende mensen zich in onze tijd mee bezig moeten houden, is de vraag naar het kwaad en naar de oorsprong daarvan een van de meest essentiële vragen’ (Welte 1). Zo begint Bernhard Casper, een theoloog uit Freiburg, zijn voorwoord bij de gedachten van Bernhard Welte over het kwaad bij Thomas van Aquino. Bernhard Welte zelf begint zijn uiteenzettingen met de zin: ‘Te midden van alle moeilijke filosofische problemen mag het probleem van de oorzaak van het kwaad als het moeilijkste gelden. Je moet hemel en aarde bewegen, zeer grote inspanningen leveren om het op te helderen. En je balanceert bij je poging om dit probleem op te helderen voortdurend op de rand van de afgrond. De waarheid over de mens gaat ten onder bij de grootste denkfouten uit de wereldgeschiedenis’ (Welte 9).

In dit boek kan ik het raadsel van het kwaad niet oplossen. Maar ik wil met het oog op onze wereld, waarin het kwaad zich zo duidelijk aan ons voordoet, nadenken over het geheim van het kwaad. En ik wil reflecteren over de kernvragen van het menselijk leven: ‘Waar komen wij vandaan?’, ‘Wie zijn we?’ En: ‘Waar hopen wij op?’ Bij deze vragen horen de vandaag de dag zo essentiële vragen: ‘Hoe reageren wij op het kwaad?’, ‘Hoe gaan we om met het kwaad?’ En: ‘Hoe kunnen wij het kwaad te boven komen?’

Wat mij daarbij persoonlijk na aan het hart ligt, is de pastorale benadering. Iedere dag komen wij het kwaad tegen. Het kwaad overkomt ons, niet alleen in de wijde wereld, maar ook in onze directe omgeving, in het bedrijf waar wij werken, in de gemeente waar wij wonen, en in ons eigen gezin. En wijzelf berokkenen andere mensen leed. Hoe kunnen we de listen van het kwaad onderkennen? Hoe kunnen wij reageren op het kwaad dat ons treft? Hoe kunnen we ons beschermen tegen het kwaad en hoe kunnen wij ons bevrijden van de macht ervan? En hoe kunnen wij het kwaad dat we anderen aandoen, reduceren, terugbrengen tot draaglijke proporties?

Wij schrikken van het kwaad waarover de kranten dagelijks schrijven. Een jonge amokmaker doodt kinderen in een school. De politiefunctionarissen zijn geschokt door de bruutheid waarmee de jonge man de kinderen overhoop heeft geschoten. Een jonge man ontvoert een klein meisje, misbruikt het seksueel en doodt het daarna. Terroristen vermoorden hun gijzelaars en brengen kinderen in een school om. Er komt geen einde aan de verschrikkelijke berichten over het kwaad. Maar wanneer wij erover nadenken wat het kwaad eigenlijk is en hoe het komt dat mensen zo slecht zijn en zoveel kwaad stichten, dan stuiten wij op grenzen.

We proberen psychologisch te onderzoeken waarom een jonge man zo meedogenloos is. En wij stuiten op zijn opvoeding, op zijn eigen ervaringen tijdens zijn kinderjaren. Maar dan vragen we door: 'Waarom was deze opvoeding zo?' Wij analyseren de levensgeschiedenis van zijn ouders en van zijn grootouders. We ontdekken in hun geschiedenis krenkingen, onderdrukking, kilte, minachting en wanhoop. En dan duiken wij nog dieper in het verleden. Maar een ultieme verklaring voor het kwaad kunnen wij onszelf op deze manier niet geven. We kunnen niet zeggen: 'Waar komt het kwaad dan vandaan? En

wanneer is het begonnen? Behoort het tot de natuur van de mens of is het een stoornis in de goede geaardheid van de mens?' Wij nemen slechts waar dat we leven in een wereld die is geïnfecteerd door het kwaad, een wereld waarin het kwaad een realiteit is.

Wanneer wij in filosofische en in theologische zin nadenken over het kwaad, dan lopen we vast. Dan kunnen we uiteindelijk niet echt zeggen wat het kwaad is. Augustinus capituleert in zijn pogingen om na te denken over de oorsprong en de oorzaak van het kwaad. Hij zegt: 'Naar de oorzaak van het kwaad zoeken zou betekenen: de duisternis willen zien' (Bernhart 188). Joseph Bernhart schrijft in zijn artikel over het kwaad: 'Vanuit de optiek van de godsdienstgeschiedenis en van de geestesgeschiedenis blijft het kwaad letterlijk *problema opseos*, iets voor onze ogen dat ons het licht ontnemt. De Griekse cultuur tot aan het hellenisme onderkende de tragische ernst ervan, India stelde zich – speculatief en praktisch – tolerant op en betaalde daarvoor met de prijs van de tragiek dat 'Ja' en 'Nee' onbelangrijk werden. In Israël openbaarde God zich als Persoon aan de mens, die in zijn leven moet worstelen met goed en kwaad (vgl. Deuteronomium 30,15). Maar ook bij het volk van de uitverkiezing en van de belofte staat het mysterie van de duisternis tussen henzelf en hun God in' (Bernhart 194).

In deze zin heeft de theologie het over het *mysterium iniquitatis*, over het geheim van de boosaardigheid, over het geheim van het kwaad. De verschillende pogingen om God en het kwaad in samenhang te zien mislukken uiteindelijk. Er zijn theologen die het kwaad in God integreren, maar dat bevredigt ons niet. Anderen denken dat de wereld door God geheel en al goed is geschapen. Maar dan moeten ze verklaren hoe het kwaad in deze goede wereld is gekomen. De filosofie van de Verlichting bagatelliseerde het kwaad. Maar het kwaad is een

realiteit. En het hoort bij een eerlijk denkproces om te reflecteren over het kwaad.

De psychologie probeert op haar manier het kwaad te verklaren. Ze ziet de oorzaak in de levensgeschiedenis van de individuele mens. Maar ze kan uiteindelijk ook niet volledig verklaren wat het kwaad werkelijk is. Dat geeft de Zwitserse psycholoog Carl Gustav Jung onomwonden toe. Aan de ene kant zegt hij: ‘Het kwaad is een verschrikkelijke werkelijkheid. En dat is het in het leven van ieder mens afzonderlijk’ (Jung 39). En aan de andere kant verklaart hij: ‘Mensen praten tegen mij over het slechte of over het goede en ze veronderstellen dat ik weet wat dat is. Maar ik weet het niet [...]. Wanneer mensen over het goede of over het slechte spreken, dan hebben ze het concreet over feiten waarvan wij de diepste hoedanigheid in werkelijkheid niet kennen’ (t.a.p. 29).

Noch de theologie noch de psychologie kan dus uiteindelijk het geheim van het kwaad ontcijferen. Om die reden kan ook dit boek het kwaad niet werkelijk ontsluitieren. Ik heb daarom bewust als titel gekozen *Dem Bösen begegnen* (Het kwaad tegemoet treden). Ik wil tegenover het kwaad staan, het in de ogen kijken en een dialoog beginnen – met het kwaad en met alle denkbeelden over het kwaad die de mensen zich hebben gevormd. Daarbij is niet het filosofische antwoord op de vraag naar de oorsprong en het wezen van het kwaad mijn belangrijkste uitgangspunt, maar wel de volgende zeer concrete vragen:

- Hoe ga ik om met het kwaad dat ik onderga?
- Hoe kan ik reageren, wanneer het kwaad mij treft?
- En hoe gaat het met mij wanneer ik zelf slechte dingen doe?
Hoe reageert mijn ziel wanneer ik boosaardig handel?

- Is er een geweten in mij dat mij bewust maakt van het feit dat ik nu boosaardig heb gehandeld?
- En zijn er spirituele wegen om het kwaad te ontlopen?

Ik wil in dit boek beschrijven wat het kwaad is en hoe het zich in onze tijd manifesteert. Ik wil in dit boek beschrijven welke vormen het kan aannemen en welke beelden van het kwaad wij in ons hoofd hebben. Maar het laatste doel van dit boek is: spirituele hulp bieden voor het leven van mensen. Ik wil de oplossingen laten zien die het christendom ons aanbiedt om het kwaad te kunnen overwinnen. Wij kunnen het kwaad niet volledig verdrijven uit de wereld. Maar het hangt van ons af hoe wij omgaan met het kwaad dat ons van buitenaf treft, en hoe wij eraan werken om zo min mogelijk boosaardig te handelen ten opzichte van andere mensen.

Wij zijn niet volledig overgeleverd aan het kwaad dat ons van buitenaf treft, en wij staan ook niet machteloos tegenover het kwaad dat wij zelf doen. Wij hebben de vrijheid om te reageren op het kwaad. En de christelijke traditie biedt ons genoeg hulpmiddelen aan om het kwaad in ons hart te herscheppen en zo te reageren op het kwaad dat ons treft, dat het zijn macht over ons verliest.

Maar het gaat er mij vooral om wegen te laten zien hoe wij in ons leven van alledag kunnen omgaan met het kwaad, hoe wij onze angst voor het kwaad kunnen overwinnen en hoe wij het goede in onze ziel zo kunnen versterken dat het kwaad geen macht over ons verkrijgt.

Nadenken over het kwaad is niet bepaald modern. De filosoof Rüdiger Safranski is van mening dat het denken van de afgelopen decennia 'eigenlijk naïef en idyllisch ... is geweest en dat daarin een thema dat het westerse denken eeuwenlang had bepaald, nauwelijks voorkwam: het kwaad' (Safranski 14-15).

Vroeger moesten volgens deze filosoof alle gedachten over het geheim van de mens ‘zich steeds ontworstelen aan de nacht die alles overschaduwde, de nacht die men “de chaos”, “het kwaad”, “de misdaad” noemde. En alle heldere vormen van reflectie en beschaving tekenden zich tegen deze donkere achtergrond af’ (t.a.p. 15). Rüdiger Safranski pleit ervoor om de naïviteit van ons denken, die het kwaad vol optimisme heeft verdrongen, op te geven en ons bezig te houden met het kwaad, dat niet alleen in de menselijke ziel maar ook in de maatschappelijke *underground* loert. Het gaat er niet om constant bezig te blijven met het kwaad en te bezwijken voor de fascinatie van het kwaad, maar het gaat erom dit kwaad in toom te houden. Dat is het eigenlijke kenmerk van beschaving: ‘Beschavingen zijn pogingen om de latente bereidheid van mensen om geweld te gebruiken te domesticeren, en Sigmund Freud heeft steeds de waarschuwing uitgesproken dat je de betrouwbaarheid van de zekeringen niet moet overschatten’ (t.a.p. 14).

Wij moeten ook in onze tijd in filosofische, in psychologische en in theologische zin nadenken over het kwaad, dat zich in het Derde Rijk heeft gemanifesteerd in al zijn peilloze diepten, dat echter ook vandaag de dag in zijn zinloze, vernietigende en onmenselijke gedaante zichtbaar wordt in meedogenloze burgeroorlogen, in de georganiseerde criminaliteit en in het wereldwijd opererende terrorisme. Dit boek wil daaraan een kleine bijdrage leveren. Daarbij wil ik echter niet steeds nadenken over het kwaad, maar het accent verleggen naar de vraag hoe wij kunnen omgaan met het kwaad en hoe wij het kwaad – zoals de Bijbel ons belooft – kunnen herscheppen, opdat het zijn destructieve macht verliest. Als christenen geloven wij dat Jezus het kwaad heeft overwonnen. Aan het kruis trof de kwaadaardigheid van de mensheid Hem ten volle: de lafheid van Pilatus, de afgunst van de sadduceeën, de bruutheid van de soldaten, die hun Jodenhaat

op Jezus botvierden, en het verraad van zijn eigen leerlingen. Jezus reageerde op het kwaad echter niet met een boosaardig hart, maar met een hart vol liefde. Hij werd door het kwaad dat Hem overkwam, niet boosaardig. Integendeel, Hij zoog als het ware als een droge spons het kwaad op en drukte het weer uit op een plek waar het de mensen niet meer kon beschadigen. Hij overwon het kwaad met zijn liefde. En op die manier toonde Hij ons aan het kruis een weg hoe ook wij het kwaad in deze wereld kunnen overwinnen.